ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XXXIV, 5 SECTIO G 1987

Instytut Historii i Teorii Państwa i Prawa UMCS
Zakład Historii Doktryn Polityczno-Prawnych

Lech DUBEL

U źródeł koncepcji „rewolucji permanentnej" L. D. Trockiego

У истоков концепции „перманентной революции" Троцкого

The Sources of L. D. Trotsky's Conception of "Permanent Revolution"

Zagadnienie teorii „rewolucji permanentnej" L. D. Trockiego jest przedmiotem szeregu, głównie krytycznych, opracowań. W literaturze dotyczącej analizy problematyki „rewolucji permanentnej" u Trockiego wskazuje się na kilka aspektów tej koncepcji: 1) przerastanie rewolucji burżuazyjnej w Rosji w rewolucję socjalistyczną, jako konsekwencja zacofania Rosji i jej specyficznego układu ekonomiczno-społecznego; 2) rewolucja rosyjska a rewolucja światowa; 3) stalinowska teza budowy socjalizmu w jednym kraju a Trockiego teoria rewolucji permanentnej. Ten ostatni problem stopniowo przesłonił to, co moim zdaniem stanowiło sedno tej koncepcji, a więc treść zawartą w punkcie pierwszym. W swych początkach teoria „rewolucji permanentnej" Trockiego miała nie uniwersalny, a konkretny historyczny charakter i odnosiła się przede wszystkim do Rosji. Ten aspekt „rewolucji permanentnej" stanowi zasadniczy przedmiot niniejszego opracowania. Najczęściej analizuje się niejako rozwiniętą postać tej teorii. Natomiast stosunkowo rzadko spotkać można próby wyjaśnienia i rekonstrukcji poglądów Trockiego w oparciu o źródła. Stąd też interesujące wydaje się ukazanie teorii „rewolucji permanentnej" nie od strony ideologicznej, lecz historycznodoktrynalnej. Szczególnie aspekt ideologiczny tej teorii podlega pryncypialnej krytyce, zwłaszcza w okresie po śmierci Lenina, choć i Lenin polemizował z tezami Trockiego w tym zakresie. Wokół problemu „rewolucji permanentnej" powstała obszerna literatura krytyczna.[1]

[1] Lenin poświęcił teorii „rewolucji parlamentarnej" niewiele uwagi, a odnosił się do niej krytycznie. Por. W. I. Lenin: *Cel walki proletariatu w naszej rewolucji*, [w:] *Dzieła*, t. 15, Warszawa 1956, s. 364 i n.; także *id.*: *Zasadnicze zagadnie-*

Pojęcie „rewolucji permanentnej", najczęściej intuicyjnie łączone z L. D. Trockim, ma starszą tradycję. Z uwagami o „rewolucji permanentnej" spotykamy się zarówno u A. Blanquiego[2], jak i K. Marksa[3]. Mało natomiast znana jest koncepcja „rewolucji permanentnej" formułowana przez rosyjskich socjalrewolucjonistów w r. 1905, atakująca zarówno program polityczny bolszewików, jak i mienszewików.[4] Trocki, tworząc swą teorię rewolucji, opartą na doświadczeniach z wypadków 1905 r., używał na jej określenie terminu: „rewolucja ciągła", „rewolucja w kraju zacofanym". Mówił o swej rewolucji jako o „nieprzerwanej" rewolucji. Termin „permanentna rewolucja" wszedł do użycia w późniejszych latach.

W zasadniczych swoich założeniach teoria „rewolucji permanentnej" została przez Trockiego sformułowana jeszcze przed zdarzeniami 1905 r.[5] Po wykluczeniu z redakcji „Iskry", Trocki kontynuował współpracę z wydawnictwem mienszewików. W tym czasie (r. 1904) spotkał się z A. Helphandem-Parvusem, którego poglądy na możliwość zwycięstwa rewolucji w kraju opóźnionym wyraźnie zainspirowały koncepcję „rewolucji permanentnej". Jednakże Trocki, choć jego teoria wiąże się z ideami Parvusa, niezbyt długo pozostawał pod jego wpływem. Zupełnie zerwał z nim w r. 1914, traktując go jako socjalszowinistę. Na teorię

---

nia kampanii wyborczej, [w:] *Dzieła*, t. 17, Warszawa 1957, s. 423; *id.*: *O dwóch liniach rewolucji*, [w:] *Dzieła*, t. 21, Warszawa 1959, s. 443; *id.*: *Ogólnomiejska Piotrogrodzka Konferencja SDPRR (b)*, [w:] *Dzieła*, t. 24, Warszawa 1952, s. 138. Trockiego koncepcję „rewolucji permanentnej" ostro krytykowali m. in. Zinowiew, Bucharin i inni. Jednak Trocki zdecydował się podsumować zarówno własną koncepcję dotyczącą „rewolucji permanentnej", jak i dyskusję, jaka się wokół niej toczyła z powodu artykułu Radka, starającego się udowodnić sprzeczność pomiędzy poglądami Lenina a Trockiego koncepcją „rewolucji permanentnej". Odpowiedź Trockiego znalazła wyraz w pracy: *Piermanientnaja riewolucyja*, Bierlin 1930. Bliżej na ten temat: *ibid.*, s. 35 i n. Do czołowych krytyków Trockiego należał Stalin, por. J. Stalin: *Zagadnienia leninizmu*, Warszawa 1949, s. 116 i n. Współczesna krytyka teorii Trockiego por. np. W. M. Iwanow: *Leninizm i idiejno-politiczeskij razgrom trockizma*, Moskwa 1970; W. L. Ignatiew (red.): *Bor'ba partii bolszewików protiw trockizma w posleoktriabrskiej pieriod*, Moskwa 1969; A. I. Sobolew: *Trockij — wrag riewolucyi*, Moskwa 1973, B. Ponomariow: *Trockizm narzędziem antykomunizmu*, Moskwa 1972; praca zbiorowa: *Bor'ba kommunistow protiw idieołogii trockizma*, Moskwa 1973. W polskiej literaturze stosunkowo najpełniejszy opis doktryny: J. Janicki, J. Muszyński (red.): *Ideologia i polityka współczesnego lewactwa*, Warszawa 1976.

[2] Por. A. Sikora: *Prorocy szczęśliwych światów*, Warszawa 1982, s. 67.

[3] Por. H. Groszyk: *Geneza i istota centralizmu demokratycznego*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio „G" 1957, vol. IV, s. 340.

[4] Por. M. Perrie: *The Socialist Revolutionaries on „Permanent Revolution"*, „Soviet Studies" 1973, nr 3, s. 411 i n.

[5] Por. L. D. Trocki: *Piermanientnaja riewolucyja*, Berlin 1930, s. 7.

Trockiego miały też wpływ poglądy Lassalle'a. „Jeśli Parvus jest ojcem teorii Trockiego, Lassalle jest jej dziadkiem" — pisał Mavrakis.[6] Teoria rewolucji ciągłej („permanentnej") pełniej rozwinięta została po wygaśnięciu rewolucji 1905 r. Podstawowe tezy umieszczone zostały w jego pracy *Nasza rewolucja,* wydanej w r. 1906, zawierającej eseje poświęcone doświadczeniom tejże rewolucji. Właśnie tam umieścił obszerny rozdział poświęcony własnej, oryginalnej koncepcji rewolucji. Zatytułowany on był: „Rezultaty i perspektywy — siły napędowe rewolucji". Pracę tę pisał w więzieniu. Jak Trocki wspomina w swej autobiografii, jego towarzysz, współwięzień D. Swierczkow, w następujący sposób opisywał ten okres w książce *O świcie rewolucji*: „L. D. Trocki jednym tchem pisał i oddawał częściami do druku książkę: *Rosja i rewolucja,* w której po raz pierwszy [nieścisłe — L. T.] wypowiedział wyraźnie pogląd, że rewolucja, rozpoczęta w Rosji, nie może skończyć się dopóty, dopóki nie będzie wprowadzony ustrój socjalistyczny. Jego teorii «rewolucji ciągłej» — jak ją nazywano, prawie nikt wówczas nie podzielał, jednakże Trocki mocno stał na swoim stanowisku i już wówczas dopatrywał się w sytuacji państw świata wszystkich oznak rozkładu burżuazyjno-kapitalistycznej gospodarki i stosunkowo bliskiej rewolucji socjalistycznej." [7]

Trocki uważał, że jego poglądy nie stanowią propozycji opartej na nowo sformułowanych, oryginalnych ideach, mogących stać się przesłanką nowej taktyki. Uważał, że twierdzenia dotyczące rewolucji w Rosji wynikają z konkretnych warunków ekonomicznych i społecznych w tym kraju, warunków, które przesądzają o istocie rewolucji, jej wewnętrznej dialektyce i zewnętrznych uwarunkowaniach. Podkreślał, że byłby subiektywistą, gdyby określona przez niego taktyka była wyrazem tylko abstrakcji idei. Stwierdzał, że teoria ta jest wynikiem socjologicznej analizy społeczeństwa Rosji, opartej na pogłębionych badaniach historycznych i ekonomicznych. Jego interpretacja historii Rosji i jej konsekwencji dla rewolucji była zresztą przedmiotem analiz krytycznych.[8]

Tezy, sformułowanej przez Trockiego, koncepcji „rewolucji permanentnej" zdecydowanie stały w opozycji do powszechnie podzielanych w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym charakterystyk przyszłych wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Jak wskazuje I. Deutcher: podstawowa dla tej teorii praca Trockiego: *Rezultaty i perspektywy* ukazała się bądź za wcześnie, bądź za późno, by zrobić mocniejsze wrażenie, niż to uczyni-

---

[6] K. Mavrakis: *On Trockyism, Problems of Theory and History,* London—Boston 1978, s. 16.

[7] L. D. Trocki: *Moje życie, Próba autobiografii,* Warszawa 1930, s. 207.

[8] Por. na ten temat: R. Szporluk: *The Pokrowski — Trotsky Debate of 1922,* „Nation and Ideology" nr 177, The University of Michigan, [b.r.], s. 369 i n.

ła. Charakterystyczne jest, iż zarówno Trocki, jak i literatura poświęcona jego doktrynie podkreślają, że Lenin nie czytał tej książki przed r. 1918, choć kilkakrotnie nawiązywał do niej lekceważąco, posługując się cytatami i powołaniem z drugiej ręki.[9]

Zdaniem Trockiego, marksizm polega nie tylko na analizie tekstów Marska, co niesłusznie zarzucał jako jedyną metodę innym socjaldemokratom, lecz na badaniu konkretnych zjawisk społecznych. Wychodząc z tego założenia odrzucał on podzielany przez większość pogląd o tym, że pierwszeństwo w rewolucji światowej należy do proletariatu najbardziej rozwiniętych państw kapitalistycznych. W tym miejscu teoria Trockiego nie zgadzała się z powszechnie podzielanymi poglądami wśród marksistów. Stąd jego stanowisko może być określone jako najbardziej radykalne.

Generalnie marksiści uważali, że socjalizm zwycięży na Zachodzie, zaś we wschodniej Europie przyszły przewrót rewolucyjny będzie miał wyłącznie burżuazyjny charakter. „Były to aksjomaty powszechnie podzielane przez zachodnioeuropejskich socjalistów i rosyjskich mienszewików i bolszewików." [10]

Trocki uważał, że rewolucja rosyjska będzie miała swój specyficzny charakter, jej tylko właściwy, wynikający ze skrajnego zacofania Rosji. Z naciskiem podkreślał: „Burżuazyjny charakter rewolucji nie przesądza pytania, jakie klasy i w jakich stosunkach wzajemnych będą realizować zadania rewolucji demokratycznej."[11] Pierwszoplanową rolę przyznawał proletariatowi.

Trocki podkreślał, że Plechanow, Martow, a także inni mienszewicy uważali, że kierownicza rola rewolucji burżuazyjnej należeć będzie do liberalnej burżuazji, która jest jedynym pretendentem do władzy. Mienszewicy pojmowali rewolucję burżuazyjną jako reformę liberalno-konstytucyjną. Stąd też, jak wskazywał Trocki, ich zdaniem: „[...] socjaldemokracja powinna podtrzymywać liberalną burżuazję przeciwko reakcji i w tym czasie bronić przeciwko liberalnej burżuazji interesy proletariatu." [12] Natomiast Lenin proponował formułę demokratycznej dyktatury.[13] Trocki, podkreślając różnice dzielące go z Leninem, już znacznie później twierdził: „W pytaniu o istotnym znaczeniu przewrotu chłopskie-

[9] Por. I. Deutscher: *The Prophet Armed*, London—New York—Toronto 1954, s. 150.

[10] *Ibid.*, s. 150.

[11] Trocki: *Piermanientnaja...*, s. 7.

[12] *Ibid.*, s. 8.

[13] Por. M. Waldenberg: *Rewolucja i państwo w myśli politycznej W. Lenina*, Warszawa 1978, s. 80 i n.

go dla zwycięstwa naszej burżuazyjnej rewolucji byłem (poczynając od jesieni 1902 r.) [...] uczniem Lenina.” [14]

Wyrażał pogląd, że rewolucja agrarna i w jej następstwie rewolucja demokratyczna odniesie zwycięstwo tylko w walce zjednoczonych robotników i chłopów przeciwko liberalnej burżuazji. Odrzucał jednak leninowską koncepcję demokratycznej dyktatury proletariatu i chłopstwa. Krytykując ją uważał: „Wyjście ze sprzeczności pomiędzy klasowym interesem proletariatu a obiektywnymi warunkami dla Lenina polega na politycznym samoograniczeniu proletariatu, przy czym to ograniczenie ma być wynikiem teoretycznej świadomości, że przewrót, w którym klasa robotnicza gra rolę kierowniczą, jest przewrotem burżuazyjnym. Obiektywną sprzeczność Lenin przenosi do świadomości proletariatu i rozwiązuje za pomocą schematu klasowego.” [15] Wyjaśniając swą koncepcję i zarazem krytykując bolszewików stwierdzał: „Całe nieszczęście w tym, że bolszewicy doprowadzają walkę klasową proletariatu tylko do chwili tryumfu rewolucji, następnie zaś walka ta rozpuszcza się w «demokratycznym» współdziałaniu republikańskim. I tylko po ostatecznym ukonstytuowaniu się walka klasowa proletariatu znów występuje w czystej postaci, tym razem w formie bezpośredniej walki o socjalizm. Podobnie jak mienszewicy wychodzą z abstrakcji: «nasza rewolucja jest burżuazyjna» [...], tak bolszewicy, wychodząc z nagiej abstrakcji «dyktatura demokratyczna», a nie socjalistyczna, dochodzą do idei demokratyczno-burżuazyjnego samoograniczenia proletariatu posiadającego władzę państwową.” [16] Stąd Trocki uważał: „Wszystko to wyraźnie wskazuje, że socjaldemokracja nie może wejść do rządu rewolucyjnego, gdy proletariat przyrzekał uprzednio nieodchodzenie od programu minimum i równocześnie przyrzekł burżuazji niewychodzenie ponad program maksimum. Gdy przedstawiciel proletariatu nie wejdzie do rządu jako bezsilny zakładnik, lecz jako siła prowadząca, zatrą się granice między programem minimum i maksimum, tj. kolektywizm będzie na porządku dziennym. W którym punkcie proletariat pójdzie w tym kierunku, zależeć będzie od stosunku sił i najmniej od początkowego zamiaru partii proletariackiej.” [17]

Analizując doświadczenia rewolucji 1905 r., Trocki wskazywał na jej odmiany od poprzednich i zarazem szczególny charakter, wynikający z rosyjskiej historycznej i ekonomiczno-społecznej specyfiki. Zdaniem Trockiego, rewolucja 1789 r. we Francji była przykładem rewolucji narodowej. Dokonana ona została przez burżuazję, która występowała w niej

---

[14] T r o c k i: *Piermanientnaja...*, s. 10.

[15] L. D. T r o c k i: *W czym się różnimy?* „Przegląd Socjaldemokratyczny” 1908, nr VII, s. 417.

[16] *Ibid.*, s. 417.

[17] L. T r o t z k i: *Ergebnisse und Perspektiven*, Frankfurt a. M. 1971, s. 82.

w imieniu całego narodu. Skupiała w sobie siły narodowe, wszystkie klasy społeczne skierowane przeciwko absolutyzmowi. Oprócz ściśle narodowego charakteru, tj. działań skierowanych przeciwko własnej monarchii, obiektywnie zwrócona była przeciwko wszystkim siłom reakcyjnym w całej Europie.

Odmienne były uwarunkowania, a co za tym idzie i specyfika rewolucji 1848 r. W przypadku tej rewolucji stało się jasne, że nowa siła, jaką jest proletariat, przyjmie rewolucyjną, przywódczą funkcję, tę, którą w r. 1789 pełniła burżuazja.

W r. 1848 proletariat okazał się jednak zbyt słaby do odegrania tej roli. Wynikało to z faktu, że był on dopiero w procesie stawania się, konsolidacji. Jednak burżuazja straciła legitymację do tego, by pełnić przywódczą, rewolucyjną rolę. Stało się jednocześnie jasne, że rewolucyjna funkcja proletariatu zasadniczo różnić się musi od rewolucyjnej roli burżuazji. Konsekwencją tego stanu był, zdaniem Trockiego, fakt, że rewolucja narodowa nie jest już więcej możliwa. Zwracali na to uwagę zarówno K. Marks, jak i F. Lassalle.[18]

Trocki uogólniał także doświadczenia niemieckie. Dostrzegał on na przykładzie Niemiec, że ujawnił się tam oryginalny, historyczny paradoks. Właśnie w Niemczech klasa pracująca stała się siłą rewolucyjną przedtem, zanim burżuazja wypełniła swoją własną rewolucję. W tej rewolucji proletariat (produkt późniejszy) już zaczął wyłaniać się jako siła, która może dokonać rewolucji politycznej, a w jej następstwie socjalnej. Zapatrzenie burżuazji w przeszłość, jej słabość, związanie z siłami feudalnymi prowadziło do polaryzacji społeczeństwa. Natomiast, obiektywnie biorąc, program proletariatu prezentował wszystko to, czego naród potrzebował do przełamania istniejącego zacofania. Stąd też Trocki formułował wniosek, że wykonanie zadań, których naród, jako całość, nie mógł wykonać obiektywnie, przechodzi w ręce proletariatu.

Analizując specyfikę rewolucji 1905 r. w Rosji, Trocki przede wszystkim poddał analizie historyczne, socjalne, ekonomiczne, a co za tym idzie polityczne jej uwarunkowania. Skoncentrował się przede wszystkim na rozpoznaniu sytuacji rewolucyjnej w Rosji. To, czy rewolucja wybuchnie, czy nie, zdaniem Trockiego, zależy z jednej strony od zdolności klasy rządzącej do zaadaptowania się do nowej sytuacji, umiejętności zareagowania na społeczne i polityczne żądania narodu, z drugiej zaś — od siły politycznej rządzonych. Pierwszą możliwość Trocki całkowicie odrzucał, twierdząc, że autokracja nie dostosuje się do nowych warunków, nie będzie popełniać politycznego samobójstwa z własnej woli, oddając władzę

---

[18] Por. B. Knei-Paz: *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*, Oxford 1978, s. 111.

proletariatowi. Dlatego też podstawowy teoretyczny, ale i praktyczny problem to określenie zdolności rządzonych do obalenia caratu i stworzenia nowego rządu, a także nowego społeczeństwa.

Uznając, że proletariat jest siłą społeczną, która w zacofanym kraju może spełnić historyczną misję rewolucyjną, gdy chodzi o Rosję wskazał zarazem na jego odmienny, w porównaniu z zachodnioeuropejskim, rodowód. Trocki podkreślał, że proletariat rosyjski nie jest produktem rozwoju narodowego kapitału rosyjskiego, lecz tworzy się jako klasa w rezultacie procesu industrializacji kontrolowanej przez państwo. Pisał: „Nowa Rosja przybrała swoisty charakter dzięki temu, że jej chrztu kapitalistycznego dokonywał — w drugiej połowie dziewiętnastego stulecia — europejski kapitał, doprowadzony do swej najbardziej skoncentrowanej i wysubtelnionej formy: kapitał finansowy."[19] Wyjaśniał, że kapitał obcy, wnoszony do Rosji, nie powtarza swego wcześniejszego rowoju, jaki przeszedł w rozwiniętych krajach Zachodu, lecz wnosi w stosunki rosyjskie swą najnowocześniejszą formę, tę, w jakiej znajduje się we własnych krajach. W rezultacie: „Dookoła maszyn [...] skupia od razu bez żadnych etapów pośredniczących masy proletariatu — i w tę klasę przelewa zastygłą w nim energię rewolucyjną dawnych pokoleń burżuazji."[20] Wyprowadza stąd Trocki wniosek o istotnym znaczeniu proletariatu w warunkach rewolucji 1905 r. w Rosji i jego szczególnym znaczeniu na przyszłość.

Jakie jeszcze przesłanki prowadziły Trockiego do tezy o hegemonii proletariatu w rewolucji rosyjskiej? Podkreślana przez niego ekonomiczna potęga państwa, liczebna słabość średniej klasy, przewaga obcego kapitału w produkcji, brak tradycji klasy średniej, wszystko to łącznie czyniło rosyjski liberalizm politycznie słabym. Państwo było wszechpotężne, konsumowało szczególnie dużą część dochodu narodowego. W warunkach Rosji następował wolny wzrost klas uprzywilejowanych i powolny rozwój środków produkcji, determinowany wolą państwa. Państwo, potrzebując hierarchicznej organizacji, osiągało to stymulując społeczne zróżnicowanie, ale państwo nie mogło tworzyć klas i grup społecznych. Stąd wniosek, że w Rosji kapitalizm był produktem państwa, ale proletariat — produktem kapitalizmu. Liberałowie uważali, że wielka przewaga rosyjskiego państwa czyni rewolucję niemożliwą. Trocki sądził, że jest zupełnie odwrotnie.

Wprawdzie modernizacja przemysłu, rozwój gospodarki, nie były wynikiem rozwoju klasy średniej, lecz efektem napływu obcego kapitału, ale nie miało to wpływu na kształtowanie się proletariatu. Trocki zau-

[19] Trocki: *W czym się różnimy...*, s. 415.
[20] *Ibid.*, s. 415.

ważał, że nowoczesne fabryki, które Rosja posiadała, były większe i czasem bardziej skoncentrowane niż w Europie Zachodniej, a nawet czasami większe w porównaniu z firmami amerykańskimi. W konsekwencji polityczna siła proletariatu rosyjskiego, jego zdolność do zorganizowania się i do masowego ataku również były skoncentrowane.

W Rosji w r. 1905 burżuazja była zarazem za słaba i zarazem za bardzo wystraszona proletariackim kierunkiem walki z autokracją. Trocki bardzo ostro podkreślał, że doświadczenia rewolucji 1905 r. utwierdziły go w przekonaniu i przekonania tego nie zmienił, że właśnie proletariat jest tą siłą społeczną, która jedynie potrafi zwycięsko poprowadzić rewolucję. Przebieg tej rewolucji, zdaniem Trockiego, dowiódł, że tylko akcja rewolucyjna proletariatu może liczyć na powodzenie. Podkreślał: „Połowiczne zwycięstwo strajku październikowego, oprócz politycznego, miało dla mnie niezmierne znaczenie teoretyczne. Nie opozycyjny ruch liberalnej burżuazji, nie żywiołowe powstanie chłopów, nie terrorystyczne akty inteligencji, lecz strajk robotniczy po raz pierwszy rzucił carat na kolana. Rewolucyjna hegemonia proletariatu ujawniła się jako fakt bezsporny." [21]

Kapitalne znaczenie dla rekonstrukcji koncepcji rewolucji ciągłej, określonej później jako „permanentna", miały analizy dotyczące miejsca, roli i znaczenia dla rewolucji innych liczących się sił społecznych. Doświadczenia rewolucji 1905 r., według Trockiego, udowodniły, że współdziałanie proletariatu i burżuazji okazało się niemożliwe. Nie chodziło tu zresztą o przeszkody natury ideologicznej. Powodem było głębokie zróżnicowanie burżuazji z jednej strony, a nowoczesny charakter skoncentrowanego proletariatu z drugiej. Zarazem radykalizm proletariatu rosyjskiego dążącego do realizacji własnych klasowych celów „pchał" nieuchronnie burżuazję w prawo. W tej sytuacji, twierdził Trocki, albo proletariat mógł zrezygnować ze swoich klasowych interesów, albo uznając, że współdziałanie z burżuazją jest tylko złudzeniem, oprzeć się wyłącznie na własnej sile oraz współdziałaniu z chłopstwem. Negując możliwość współdziałania z burżuazją, Trocki podkreślał, że w warunkach rewolucji 1905 r. nadzieje niektórych socjalistów, wiążące się z możliwością takiego aliansu, zupełnie się nie spełniły. „Obecnie — pisaliśmy w lipcu 1905 roku — trudniej jeszcze spodziewać się po burżuazji inicjatywy i stanowczości niż w 1848 roku. Z jednej strony przeszkody są kolosalniejsze, z drugiej zaś zróżnicowanie społeczne i polityczne narodu zaszło nieskończenie dalej. Milczący spisek burżuazji krajowej i wszechświatowej stawia zawady twardemu procesowi wyzwolenia, dążąc do tego, by nie dać mu przejść poza ugodę klas posiadających z przedstawicie-

[21] Trocki: *Moje życie...*, s. 199.

lami starego porządku — w celu zgnębienia mas ludowych.” [22] Wyprowadził stąd Trocki wniosek, iż nie można powoływać się na żadną fikcyjną jedność narodu, skierowaną przeciw carskiej autokracji, lecz należy prowadzić nieustępliwą walkę klasową i stymulować jej rozwój. Oczywiście, klasa robotnicza, proletariat, dążąc do swych celów niejako pchnie do rewolucji również i burżuazję. Jednak zauważał, że bieg wypadków w pewnym momencie doprowadzi do spotkania proletariatu z burżuazją jako bezpośrednią przeszkodą. „Rozumie się, że proletariat wykonywa swą misję, opierając się na chłopstwie i drobnomieszczaństwie. Kieruje on wsią, wciąga ją do ruchu, budzi w niej poczucie zależności jej interesów od powodzenia swych planów. Lecz wodzem pozostaje z konieczności on sam.” [23]

Szczególne znaczenie w teorii „rewolucji ciągłej” miał pogląd Trockiego na rolę chłopów w rewolucji. Przede wszystkim przestrzegał przed „paraliżem” wszelkiej działalności rewolucyjnej proletariatu, a zwłaszcza jego dążenia do hegemonii w rewolucji, który to „paraliż” mógłby wynikać ze statystyki sił społecznych, ukazującej ilościową przewagę chłopstwa nad proletariatem. W przeciwnym wypadku należałoby już dawno zastąpić walkę klasową buchalterią klasową. Jego zdaniem, udział robotników w rewolucji oznacza, iż skoro się do niej proletariat włącza, to musi liczyć na zwycięstwo. Rewolucja jest bowiem walką o władzę państwową. W tej walce proletariat rosyjski musi oprzeć się na największej ilościowo sile społecznej, tj. chłopstwie.

Trocki podkreślał, iż podobnie jak w „starych” rewolucjach, gdzie chłopstwo podczas swoich powstań podtrzymywało miejską burżuazję w jej walce, a niekiedy zabezpieczało jej zwycięstwo, w Rosji przy największym nasileniu walki chłopi analogicznie mogą wspomagać proletariat i pomóc mu w dojściu do władzy. Jak później pisał: „Nasza rewolucja burżuazyjna, podkreślałem, tylko w tym przypadku może radykalnie rozszerzyć swoje zadania, jeśli proletariat przy współpracy i pomocy wielomilionowego chłopstwa będzie mógł skupić w swoich rękach rewolucyjną dyktaturę.” [24] Jednakże z tego wynika, że pierwszym zadaniem takiej rewolucji będzie doprowadzenie do końca przewrotu agrarnego i demokratycznego przekształcenia państwa. Trocki uważał, że: „[...] dyktatura proletariatu będzie narzędziem wykonywania historycznie zapóźnionej rewolucji burżuazyjnej. Na tym zatrzymać się nie może.” [25] W tym właśnie miejscu ujawnia się pierwszy aspekt teorii rewolucji ciągłej. Zasadniczy problem, wokół którego rozgorzała i trwa nadal dy-

[22] Trocki: *W czym się różnimy...*, s. 412.
[23] *Ibid.*, s. 412.
[24] Trocki: *Piermanientnaja...*, s. 10.
[25] *Ibid.*, s. 10.

skusja nad „rewolucją permanentną", to właśnie słowa Trockiego, iż rewolucja w Rosji nie może zatrzymać się na etapie demokratycznym. W pierwszym etapie dokonywałaby się emancypacja chłopów. Gdy nowy reżim przejmie władzę, jego skład społeczny i polityczny, zdaniem Trockiego, będzie różnorodny, ale reprezentanci proletariatu zachowują w nim przywódczą rolę. Oprócz proletariatu w skład nowego reżimu wejdą reprezentanci chłopów, drobnomieszczaństwa i inteligencji. Chłopi są zbyt słabi politycznie i rozproszeni organizacyjnie, by dysponować własną rewolucyjną silną partią, element drobnomieszczański zaś przyłącza się do rewolucji już po fakcie. Toteż z racji zorganizowania proletariatu w miastach, jego konsolidacji, jedynie on przeznaczony jest do odgrywania roli hegemona. W tym okresie reżim polityczny mógłby być określony jako dyktatura proletariatu i chłopstwa. Forma koalicji jednakże zakłada, że jedna z partii burżuazyjnych będzie wpływać na chłopstwo lub chłopstwo stworzy własną silną partię.

Pogląd ten bardzo ostro krytykował Lenin, który stwierdził, że rozumowanie Trockiego jest błędne zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia. Pisał: „Koalicja wspomnianych klas bynajmniej nie zakłada tego, by chłopstwo miało stworzyć potężną, samodzielną partię. W sensie teoretycznym wynika to jasno z tego, że po pierwsze, chłopstwo szczególnie trudno daje się ująć w ramy organizacji partyjnej, a po drugie powstanie partii chłopskich w rewolucji burżuazyjnej stanowi szczególnie trudny i długotrwały proces, tak, że potężna samodzielna partia może się pojawić na przykład dopiero pod koniec rewolucji." [26] Dowodził, że z historii rosyjskiej rewolucji wynika, iż do koalicji proletariatu dochodziło wiele razy, w różnych formach i bez potężnej samodzielnej partii chłopskiej.

Dominacja proletariatu nad przedstawicielami chłopstwa i burżuazji nie mogłaby dopuścić do zachwiania priorytetów celów, jakie stoją przed nowym reżimem. Początkowo jego posunięcia miałyby ogólnodemokratyczny charakter i zaspokajałyby zarówno cele chłopów, jak i burżuazji. Doprowadziłoby to do ostatecznego usunięcia autokracji. Poza wykonaniem tego podstawowego zadania rząd pod naciskiem proletariatu starać się będzie ustanowić demokratyczne prawa. W tym rozumieniu dla Trockiego dominacja proletariatu będzie oznaczała równość, przerzucenie ciężaru podatków na klasy posiadające, rozwiązanie armii, a także uznanie wszelkich zmian w stosunkach własnościowych ziemskich dokonanych spontanicznie przez chłopów. Skutkiem tego proletariat jawiłby się chłopom jako ich wyzwoliciel. Właśnie dlatego proletariat może liczyć na

---

[26] W. I. Lenin: *Cel walki proletariatu w naszej rewolucji* [w:] *Dzieła*, t. 15, Warszawa 1956, s. 364.

chłopów w pierwszej fazie rewolucji. Według Trockiego chłopstwo rosyjskie będzie zainteresowane poparciem robotników nie mniej niż chłopi francuscy byli zainteresowani w podtrzymywaniu rządów Napoleona. Jednakże wywłaszczenie własności prywatnej nie rozwiązuje całkowicie kwestii agrarnej. „Reżim proletariatu musi już na początku zaatakować rozwiązanie zagadnienia agrarnego, z którym los złączył wielkie masy ludowe Rosji. Proletariat będzie musiał przy rozwiązywaniu tego problemu [...] możliwie dużo ziemi przejąć na własność dla organizacji socjalistycznej gospodarki."[27] Z jednej strony rozbicie wielkiej własności ziemskiej prowadziłoby do powrotu do niewydajnych metod gospodarowania, z drugiej zaś — nacjonalizacja ziemi byłaby dla proletariatu polityczną klęską, wywołałaby opozycję tych chłopów, dla których wyzwolenie oznacza wyłącznie prywatną własność ziemi. Także akceptacja prawna spontanicznych wywłaszczeń mogła prowadzić do niezadowolenia części chłopów, faworyzowałaby jednych kosztem drugich.[28] Chłopi odwróciliby się od rewolucji i proletariatu. Ten aspekt rewolucji rosyjskiej jest stosunkowo dokładnie opisany w znanych monografiach Deutchera i Knei-Paz Barucha. Mniej natomiast uwagi zwraca się na jeszcze jeden element związany z kwestią chłopską i odrzuceniem przez Trockiego leninowskiej koncepcji dyktatury demokratycznej. Uważał on, że niezależnie od tego, jakie będzie hasło rewolucji, już w pierwszym dniu swej władzy rząd proletariacki stanie przed koniecznością rozwiązania problemów socjalnych i zarazem mających charakter polityczny. W pierwszym rzędzie będzie to zadanie rozwiązania problemu bezrobocia. Bowiem proletariat, skoro będzie miał władzę, musi natychmiast zabezpieczyć problem bytu, a więc i pracy bezrobotnym.

Te posunięcia doprowadzić muszą do natychmiastowej walki ekonomicznej. Doświadczenia rewolucji 1905 r. pozwalają na wniosek, iż skoro strajk okazał się skutecznym narzędziem walki, to i w przyszłości zostanie wykorzystany do realizacji celów proletariatu. Trocki zauważa: „Kapitaliści odpowiedzą robotnikom tym, czym odpowiedzieli wówczas na żądanie 8-godzinnego dnia pracy: zamknięciem fabryk [...]. Co zrobi rząd robotniczy wobec zamkniętych fabryk? Będzie musiał otworzyć je, podjąć na nowo produkcję na koszt państwa."[29] W gruncie rzeczy jest to krok na drodze socjalizacji i to krok nieunikniony. Odrzucając leninowską koncepcję demokratycznej dyktatury, podkreślał Trocki, że ten program spotkać się może z opozycją partii chłopskiej, która byłaby u władzy obok socjaldemokracji w ramach demokratycznej dyktatu-

[27] Trotzki: *Ergebnisse...*, s. 106.
[28] Por. B. Knei-Paz: *op. cit.*, s. 132.
[29] Trocki: *W czym się różnimy...*, s. 417.

ry: „Jeżeli ma oznaczać, że stojąca u steru władzy socjaldemokracji partia chłopska nie pozwoli wziąć utrzymania bezrobotnych i strajkujących na koszt państwa i otworzyć zamkniętych przez kapitalistów fabryk dla produkcji państwowej, to wynika stąd, że już w pierwszym dniu, to jest jeszcze na długo przed wykonaniem zadań «koalicji», będziemy mieli konflikt rewolucyjnego proletariatu z rządem rewolucyjnym. Konflikt ten może się skończyć albo poskromieniem robotników przez partię chłopską, albo odsunięciem tej partii od władzy. I jedno, i drugie bardzo mało przypomina koalicyjną «demokratyczną dyktaturę»”.[80] Także jakakolwiek działalność legislacyjna, która miałaby na celu poprawę doli proletariatu wiejskiego, nie spotka się z aktywnym poparciem większości chłopów.

Tak więc nowy rząd po obaleniu reżimu carskiego (pierwszy etap) i wprowadzeniu reform demokratycznych w zarządzaniu oraz zaakceptowaniu połowicznych zmian ekonomicznych (drugi etap) znalazłby się w sytuacji, w której wewnętrzne czynniki napędowe rewolucji uległyby wyczerpaniu, a obiektywna sytuacja zmuszałaby go do dalszych kroków socjalizacyjnych. Trocki szczególną uwagę zwracał na czynniki społeczno-ekonomiczne, dlatego odrzucał możliwość poszerzenia rewolucji rosyjskiej w kierunku rewolucji socjalistycznej drogą rewolucyjnych aktów ustawodawczych.

Jak podkreśla Knei-Paz Baruch, wprawdzie burżuazyjne początki rewolucji zostałyby przekształcone, chociaż podstawowy fundament dla socjalizacji zostałby stworzony, dalszy rozwój rewolucji, zdaniem Trockiego, oparty na jej siłach wewnętrznych, nie byłby możliwy. Rewolucja osiąga tu swe granice i jej istnienie zagrożone jest odwróceniem się od niej mas chłopskich oraz atakiem kontrrewolucji.

Specyfika zacofanej Rosji z jednej strony może być czynnikiem korzystnym, umożliwiającym zwycięstwo socjalizmu, z drugiej — spowodować może szybki upadek rządów proletariackich, jeśli nie zostałyby one poparte przez proletariat międzynarodowy. Perspektywy utrzymania się rządu proletariackiego i jego polityki nie zależały od niego samego, ale od czynników w głównej mierze od niego niezależnych. „Jeżeli przede wszystkim Trocki uzależniał przechwycenie władzy przez robotników od poparcia chłopów w ostatecznym rozrachunku, utrzymanie przez robotników władzy i przyszłość socjalizmu musiałyby być uzależnione od poparcia proletariatu europejskiego. Trockiego analiza rosyjskiego społeczeństwa akcentowała, jak już widzieliśmy, korzyści, jakie stwarzało zacofanie, ale nie oznaczało to zaprzeczenia podstawo-

[80] *Ibid.*, s. 417.

wej roli zacofania jako takiego."[31] Zadania, jakie obiektywnie staną przed władzą socjalistyczną, w pewnym momencie staną w konflikcie z ekonomicznym zacofaniem Rosji. Trocki dochodzi więc do wniosku, że w ramach rewolucji krajowej wyjścia ze sprzeczności pomiędzy socjalistycznym programem a ekonomicznym zacofaniem nie ma. Pisze: „Bez bezpośredniego państwowego poparcia przez europejski proletariat rosyjska klasa robotnicza nie może utrzymać się u władzy i zmienić tymczasowe panowanie w trwałą, socjalistyczną dyktaturę."[32] Wyjaśniał dalej: „Przed rządem socjalistycznym stanie od razu złączenie swych sił z siłami socjalistycznego proletariatu Europy Zachodniej. Tylko tą drogą tymczasowe panowanie rewolucyjne stanie się prologiem do dyktatury socjalistycznej. «Revolution in Permanetz», nieustająca rewolucja stanie się w ten sposób dla proletariatu Rosji kwestią klasowego samozachowania."[33] Na ten aspekt „rewolucji permanentnej" zwraca się w literaturze szczególną uwagę.

A zatem, jeśli europejski proletariat nie udzieli pomocy klasie pracującej Rosji, proletariat Rosji nie może pozostać przy władzy i swoje tymczasowe panowanie przekształcić w stabilną i długotrwałą dyktaturę proletariatu. Trocki wyrażał pogląd, że rewolucja rosyjska może dokonać zmiany w międzynarodowym socjalizmie, podobnie jak wydarzenia rewolucji 1905 r. popchnęły austriacki i pruski proletariat do walki o powszechne prawo głosowania drogą strajku generalnego. I. Deutcher trafnie wskazuje, iż argumentacja Trockiego sugerować możne, że w tym czasie wyobrażał on sobie rewolucję europejską jako jednorazowy akt. Zresztą nie ma w tym nic dziwnego, skoro socjaliści europejscy, łącznie z K. Kautskim, powszechnie wyrażali pogląd, że europejska ekonomia i społeczeństwo były dojrzałe do socjalizmu. Jednakże, mimo kategorycznego tonu swych wypowiedzi, Trocki był bardzo ostrożny w sformułowaniach, w jaki sposób rewolucja miała przejść z Rosji do rozwiniętych krajów Europy, jak przejść przez Polskę i dotrzeć do Niemiec i Austrii oraz, w jaki sposób mogłaby powrócić do Rosji.

Trocki podkreślał, iż nie zamierza określać, który kraj pierwszy wkroczy na drogę rewolucji. „Oczekiwał, że nowy reżim w Rosji stanie się inicjatorem i inspiratorem, ale nie mistrzem rewolucji międzynarodowej i widział on likwidację kapitalizmu poza Rosją jako dokonanie i czyn zachodniej klasy robotniczej bardziej niż produkt zwycięskiego pochodu armii rosyjskiej."[34] Trocki uważał, że perspektywy rewolucji

---

[31] B. Knei-Paz: *op. cit.*, s. 140.
[32] Trotzki: *Ergebnisse...*, s. 109.
[33] Trocki: *W czym się różnimy...*, s. 418.
[34] Por. Deutcher: *op. cit.*, s. 159.

europejskiej wydawały się całkowicie sensowne, a powstanie rządu proletariackiego w Rosji będzie uznane za bezpośrednie zagrożenie dla kapitalistycznej stabilizacji w Europie, przełamie bowiem uniwersalną władzę, do tej pory nie zagrożoną, europejskiego kapitalizmu. Ponieważ proletariat rosyjski nie był w stanie doprowadzić własnymi siłami rewolucji „do końca", lecz tylko przy współpracy z proletariatem europejskim, nie jest istotne pytanie, czy proletariat rosyjski przeniósłby rewolucję na grunt europejski z własnej inicjatywy, gdyż i tak musiałby to uczynić pod naporem burżuazyjnej reakcji.

Proletariat rosyjski zmuszony by został do „eksportowania" swej rewolucji, popierania ruchów robotniczych w innych krajach. Trocki podkreśla, że nie tylko lojalność wobec światowych ideałów rewolucyjnych, ale własne wymogi przetrwania narzucają takie rozwiązanie. Rząd robotniczy popierałby wprawdzie ruchy robotnicze w świecie, ale nie mógłby ich wywoływać. Możliwości jego działania i w rezultacie wpływu rewolucji rosyjskiej na rewolucję europejską, a później światową były wyznaczone z jednej strony siłą burżuazji, z drugiej zaś — siłą europejskiego proletariatu.

Burżuazja europejska, zdaniem Trockiego, utraciła swe narodowe przywództwo, a jej cele i interesy nie mogły już być kamuflowane patriotycznym frazesem, jak w przeszłości. Uwikłała się ona z jednej strony w fakt, że uzbroiwszy masy ludzi w wypadku wojny spodziewać się może, iż obrócą się przeciwko niej, z drugiej zaś — wewnętrzne sprzeczności imperializmu zmuszają do stwarzania atmosfery wojny. Hasła narodowe nie mogą więc znaleźć odzewu wśród mas. Jak wskazuje Knei-Paz Baruch, Trocki doszedł do wniosku, że jeżeli wybuchnie wojna w Europie, to nieuchronnie doprowadzi do rewolucji europejskich. Uważał on, że z tego faktu nikt lepiej nie zdawał sobie sprawy niż sama burżuazja.

Trocki podkreślał, że te obiektywne możliwości wybuchu rewolucji europejskiej nie były należycie wykorzystywane przez ruchy socjaldemokratyczne. Na przykład w Niemczech partia socjaldemokratyczna realizowała w zasadzie politykę chwilowych zysków, angażując się w walkę o władzę. Stąd oczekiwana w Niemczech rewolucja nie mogła się zmaterializować. Trocki generalnie twierdził, że centrum radykalnych ruchów robotniczych przesunęło się na wschód Europy. Wyrażał więc pogląd, że rewolucja robotnicza w Rosji pobudziłaby robotnicze partie zachodnie. Rewolucja w Rosji spowodowałaby powstanie w okupowanych przez Niemcy i Austrię częściach Polski. Gdyby doszło do powstania w Polsce w częściach będących pod zaborami niemieckim i austriackim, próby stłumienia powstania polskiego spowodowałyby interwencję socjalistycznego rządu Rosji. Trocki zaznaczał, iż w przypadku, gdyby rewolucja wybuchła w Polsce, to nie będzie ona punktem wyjściowym do re-

wolucji europejskiej, jeżeli nie spowoduje reakcji zaborców, która z kolei będzie powodem do wojny. Jego scenariusz przyszłych wydarzeń przedstawiał się następująco: „[...] albo przez rewolucję w Polsce wskutek europejskiej wojny lub jako czynnik bankructwa państwowego Rosji rewolucja wkroczy na terytoria starej kapitalistycznej Europy." [35] Zewnętrzne niebezpieczeństwa grożące rewolucji rosyjskiej ze strony Niemiec i Austrii zostałyby usunięte przez wybuch wojny domowej w tych krajach. Trocki uważał, że rewolucja na Wschodzie zarazi swoim idealizmem rewolucyjny proletariat na Zachodzie. Podkreślał: „[...] bez wpływów zewnętrznych, jak wojna czy bankructwo — rewolucja w przyszłości w krajach europejskich może być konsekwencją zaostrzeń walk klasowych." [36] Koncepcja „rewolucji permanentnej" Trockiego w swym aspekcie światowym nie wynikała z jego koncepcji internacjonalizmu, lecz z tego, iż, podobnie jak Parvus, uważał, że rząd robotniczy w Rosji doszedłby do władzy wcześniej, zanim stałoby się to gdzie indziej. Teoria „permanentnej rewolucji" była próbą wyjaśnienia logiki, mechaniki tego zjawiska, bowiem problem rządu socjalistycznego, rewolucyjnego w Rosji nie mógł być, jego zdaniem, rozwiązany bez odwołania się do rewolucyjnych sił Europy.

РЕЗЮМЕ

Проблема „перманентной революции" прежде всего связана с фамилией Л. Д. Троцкого. В литературе эта концепция противопоставляется ленинской концепции революции. Наиболее спорными вопросами были: роль крестьянства в социалистической революции в России, международные последствия русской революции, т.е. мировая революция и вопросы построения социализма в одной стране. Спор Троцкого с Лениным, по существу, концентрировался вокруг первого вопроса. По остальным вопросам Троцкий полемизировал прежде всего со Сталиным. Взгляды Троцкого на „перманентную революцию", сформировались под влиянием опыта революции 1905 г. Уже в то время Троцкий считал, что общественно-экономическое положение отсталой России неуклонно приведет к нерождению буржуазно-демократической революции в революцию социалистическую. Реконструированы его тезисы и представлена аргументация Троцкого в пользу этой теории.

SUMMARY

The problem of "permanent revolution" is primarily associated with Leo D. Trotsky. In literature this conception is opposed to Lenin's theory of revolution. The most contentious issues are: the role of peasants in the socialist revolution in Russia, international consequences of the Russian revolution, that is the world

[35] T r o t z k i: *Ergebnisse...*, ss. 117—118.
[36] *Loc. cit.*

revolution, then the world revolution and the problem of building socialism in one country. The controversy between Trotsky and Lenin primarily concerned the first problem. About the others Trotsky was mainly in argument with Stalin. The paper discusses the origin of Trotsky's theory of "permanent revolution", which he formulated on the basis of the experience of the 1905 revolution. Already at that time Trotsky belived that the socio-economic conditions in backward Russian would inevitably lead to the transformation of a bourgeois-democratic revolution into a socialist one. The paper reconstructs Trotsky's theses and his argumentaion as it was immediately after 1905.